

FARKLI ZORBALIK STATÜLERİNDE YER ALAN ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN BENLİK SAYGISI DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

Füsun GÖKKAYA

ÖZET

Amaç: Farklı zorbalık statülerinde yer alan öğrenciler zorbalar, zorbalığa maruz kalanlar (kurban), zorba-kurbanlar (hem zorbalığa maruz kalan hem de zorbalık yapanlar) ve izleyenler (akran zorbalığı olaylarına karışmayanlar) olarak ayrılmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı farklı zorbalık statülerinde bulunan ortaokul öğrencilerinin benlik saygısı düzeylerinin farklılaşp farklılaşmadığını incelemektir. Buna ek olarak, zorbalık yapma ve benlik saygısının cinsiyet ve sınıf düzeyine göre nasıl farklılaştığı araştırılmıştır. **Yöntem:** Çalışmanın örneklemini, İzmir’de altı devlet okulunun 5-8. sınıflarında okuyan 1740 öğrenciden oluşmuştur. Veri toplamak için sosyodemografik bilgi formu, Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği Çocuk Formu ve Coopersmith Özsaygı Envanteri Kısa Formu kullanılmıştır. **Sonuç:** Çalışmanın örneklemini oluşturan okullarda zorba-kurban grubunda yer alan öğrencilerin diğer öğrencilere göre daha düşük benlik saygısına, izleyici grubunda yer alan öğrencilerin ise daha yüksek benlik saygısına sahip oldukları bulunmuştur. **Tartışma:** Bu çalışmanın sonuçlarının zorbalığı önleyici çalışmalara yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Akran zorbalığına müdahaleye yönelik hazırlanacak programlarda benlik saygısını güçlendirmeye yönelik çalışmaların yapılması önerilmektedir. Aynı zamanda bu çalışmanın özellikle 7. ve 8. sınıf öğrencilerine yönelik olmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Akran zorbalığı, benlik saygısı, zorbalık statüleri, ortaokul öğrencileri.

SUMMARY: INVESTIGATING THE SELF-ESTEEM SCORES OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS’ WHO ARE IN DIFFERENT BULLYING STATUS

Objective: Students in peer bullying status differentiate as bullies, victims, bully-victims (both do bullying and be exposed to bullying) and bystanders (children who are not involved in bullying events). The main aim of this study was to investigate whether the self-esteem scores differ according to the peer bullying statuses of secondary school children. Additionally, gender and grade levels’ effect on self-esteem and bullying were examined. **Method:** Sample of the study was selected from six different public schools between 5 to 8 grade 1740 students in İzmir. Data was collected by sociodemographic information form, Peer Bullying Scale- Child Form, Coopersmith Self-esteem Inventory-Short Form. **Result:** It was found that student, who were in bully-victim status had lower self-esteem scores than other students and additionally, bystanders had higher self-esteem scores. **Discussion:** It was thought that it would be shed light on forward bullying prevention studies. It is recommended that studies for bullying prevention should include studies for strengthening self-esteem. Additionally, it was thought that the study would be beneficial especially on the 7th and 8th grade students.

Key Words: Peer bullying, self-esteem, bullying status, secondary school students.

Gelis Tarih Received: 08.04.2018 **Kabul Tarihi Accepted:** 22.09.2018

GİRİŞ

Okul çocukları arasında yaşanan ve yıkıcı etkileri olduğu görülmüş bazı davranışlar, şiddetten farklı bir durum olarak ele alınmakta ve “akran zorbalığı” kavramıyla tanımlanmaktadır. Akran zorbalığı, “bir öğrencinin/öğrencilerin bir başka öğrenciyi/öğrencileri tekrarlayan bir şekilde birden çok kez olumsuz etkilere maruz bırakması” şeklinde tanımlanmaktadır (Olweus 2004). Akran zorbalığının, taraflar arasında “eşit olmayan güç ilişkisi”, “süreklilik” ve “kasıtlı olarak yapılma” gibi bir takım özellikleri de barındırması gerek-

mektedir (Olweus 2004). Araştırmalar okullarda yaşanan akran zorbalığından öğrencilerin yaklaşık %15-20’sinin etkilendiğini göstermektedir (Ayas ve Pişkin 2011, Batsche ve Knoff 1994, Espelage ve Swearer 2004, Genç 2007, Pellegrini ve ark. 1999).

Akran zorbalığından söz ederken öğrenciler genel olarak zorbalar, zorbalığa uğrayanlar-zorbalığa maruz kalanlar (kurban/mağdur), zorba-kurbanlar(hem zorbalık uygulayan hem de zorbalığa maruz kalan) ve izleyenler (akran

zorbalığı olaylarına karışmayan; ne zorbalık yapan, ne de zorbalığa uğrayanları-seyirciler/nötr) şeklinde zorbalık statülerine ayrılmaktadır (Olweus 2004, Pişkin 2010). Araştırmalar akran zorbalığının hem uygulayan hem de maruz kalan çocuklar için ciddi oranda olumsuz sonuçlara yol açtığını ortaya koymuştur (Bender ve Löseli 2011, Farrington ve Ttofi 2011, Gökler 2009, Jacops 2008, Kim ve ark. 2011, Menesini ve ark.2009, Olweus2011). Bu nedenle akran zorbalığını azaltmak ve/veya durdurmak amacıyla gerçekleştirilen önleme/müdahale programlarının içerikleri akran zorbalığı statülerinde yer alan çocukların özelliklerini anlamaya yönelik yapılan araştırma sonuçlarından yararlanılarak hazırlanmaktadır.

Akran zorbalığı statülerinde yer alan öğrencilerle yapılan çalışmaların sonuçlarına göre; yüksek bir enerji ve sınırlı bir yapı gibi özelliklere sahip çocukların, daha sakin kişilik özelliklerine sahip çocuklara göre zorbalık açısından yüksek risk grubunda değerlendirildiği (Genç 2007), zorbaların genellikle çabuk öfkelenen bir mizaç ve şiddete karşı daha olumlu tutumlara sahip oldukları ve fiziksel güçlerine eşlik eden saldırgan tepki örüntüleri ile karakterize oldukları bulunmuştur (Gökler 2009). Zorbalar, zorba-kurban akranlarına göre, daha düşük düzeyde ilişkileri güçlendirme davranışları ve amaçlarına sahip olup (Harachi ve ark.1999) bununla birlikte sorun çözme becerilerinden yoksun ve problemleri dışsallaştırma eğilimi içindedirler (Andreou 2001). Kurbanlar, genellikle temkinli, hassas ve sessizdirler. Kendilerini ve kendi içinde buldukları durumu olumsuz algılama eğilimindedirler. Kendilerini başarısız, aptal, utangaç olarak algırlar ve çekici olmadıklarını düşünürler (Olweus 2004). Aynı zamanda iletişim başlatmakta, diğer çocuklardan daha zayıftırlar ve kendilerini ispatlama becerilerinden yoksundurlar, diğer öğrencilere oranla daha duyarlı ve alıngandır, zayıf iletişim ve sorun çözme becerilerine sahip olma gibi ortak bazı kişilik özelliklerine sahiptirler (Glew ve ark. 2000, Olweus 2004, Salmon 1998). Zorbalığı durduramayacaklarına

ilişkin inançlara sahip olan kurbanların (Doll ve Swearer 2006, Jacops 2008), yüksek oranda duygusal yalnızlık hissettikleri ve arkadaşlıklarını yönetmede kurban olmayanlara göre daha fazla güçlükleri olduğu, karşı cinse bağlanmayla ilgili korkularının olduğu (Schafer ve ark. 2002) bulunmuştur. Zorba/kurbanların ise düşük akademik performansla sahip oldukları ve sosyal beceri eksiklikleri yaşadıkları ortaya çıkmıştır (Montgomery 1994, Nabuzoka ve Smith 1993, Salmivalli 1998, Vallance ve ark.1998).

Akran Zorbalığı ve Benlik Saygısı

Farklı zorbalık statülerinde yer alan öğrencilerin incelenen karakteristik özelliklerinden biri sahip oldukları benlik saygısıdır. Benlik, kişiyi o kişi yapan, başkalarından ayıran duygu, tutum ve davranışların tümünün örgütlenmiş bir bütündür ve kişinin kendini nasıl görüp, kendisine nasıl bir değer biçtiğinin anlaşılmasını sağlar (Yörükoğlu 1986, sf.89). Bireyin kendini nasıl algıladığı ile olmak istediği benliği arasındaki fark benlik saygısı düzeyini belirler (Pişkin 2003). Benlik saygısı, bireyin kendisine olan tutumunu belirlediği kadar diğerleri ile ilişkisinde de son derece önemli olan bir kavramdır (Karataş 2011). Bireyin sahip olduğu benlik saygısı düzeyinin, ruh ve beden sağlığını, başkalarıyla ilişkilerini, akademik başarılarını, meslek seçimini, akran ilişkilerinin kalitesini etkilediği saptanmıştır (Aşçı 2002, Germeijs ve ark. 2011, Huang 2011, Shapka ve Keating 2005, Simons ve ark 2012). Ayrıca, yüksek benlik saygısına sahip olan bireylerin diğerlerini daha kolay kabul ettikleri bildirilmiştir (Coleman ve Hendry 1990).

Zorbalık statülerinde yer alan çocuk ve ergenlerin benlik saygısı düzeyleri ile ilgili çalışmaların bir kısmı benlik saygısı düzeyinin zorbalığı yordamadığını (Bektaş 2007, Seals ve Young 2003); bir kısmı zorbalık eğilimi yüksek olanların düşük benlik saygısına sahip olduğunu (Kandemir ve Özbay2009, O' Moore ve Kirkham 2001); diğerleri ise tam tersi zorbalık gösterenlerin yüksek benlik saygısına sahip olduğunu (Atik 2006)

saptamışlardır. Başka çalışmalar ise, zorbaların, zorba-kurban akranlarına göre, benlik saygısı düzeylerinin daha yüksek olduğunu (Pişkin ve Ayas 2005), kurbanların benlik saygılarının düşük olduğunu (Olweus 2004), zorba/kurbanların ise olumsuz bir benlik kavramı geliştirdiğini (Montgomery 1994, Nabuzoka ve Smith 1993, Salmivalli 1998, Vallance ve ark. 1998) göstermiştir.

AMAÇ

Görüldüğü gibi benlik saygısı bireyin yaşamını, insanlarla kurduğu ilişkileri belirleyen önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda akran zorbalığı gruplarında yer alan öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri ile ilgili araştırma sonuçları birbirleriyle tam olarak örtüşmemektedir. Bu nedenle farklı akran zorbalığı statülerinde yer alan öğrencilerin benlik saygısı düzeylerindeki farklılaşmayı araştırmak literatüre katkı sağlarken bir taraftan da zorbalığa müdahale amaçlı yapılan çalışmalara da ışık tutabilir.

Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı farklı zorbalık statülerinde bulunan ortaokul öğrencilerinin benlik saygısı düzeylerinin farklılaşp farklılaşmadığını incelemektir. Buna ek olarak bu çalışma çerçevesinde zorbalık yapma ve benlik saygısı düzeylerinin cinsiyet ve sınıf düzeyine göre nasıl farklılaştığı da araştırılmıştır.

YÖNTEM

İşlem

Araştırmanın yapılabilmesi için öncelikli olarak Ege Üniversitesi etik kurulundan ve İl Milli Eğitim Müdürlüğünden gerekli izinler alınmıştır. Daha sonra çalışmanın yapılacağı okullara gidilerek okul idareleri ile görüşülmüş ve uygulama tarihi belirlenmiştir. Uygulama okul idaresince uygun görülen ders saatlerinde, sınıflarda toplu olarak gerçekleştirilmiştir. Öğrenciler kendilerine verilen ölçekleri yanıtlamaya başlamadan

önce araştırmacı tarafından araştırmanın amacı hakkında bilgilendirilmişlerdir. Öğrencilere bu araştırmaya katılmanın gönüllülük esasına dayandığı ve istedikleri takdirde araştırmaya katılmaktan vazgeçebilecekleri söylenmiştir. Çalışmaya katılmaya gönüllü olan ve onam formunu dolduran öğrencilerden ölçeklerin yönergelerini dikkatlice okumaları istenmiş ve ayrıca yönergeler sözel olarak da kendilerine açıklanmıştır. Ayrıca tüm sayfaları doldurmalarına ve boş madde bırakmalarına vurgu yapılmıştır. Öğrenciler ölçekleri doldururken, tüm ders boyunca araştırmacı (ders öğretmeni olmaksızın) sınıfta hazır bulunmuş ve öğrencilerin anlamadığı soruları açıklamıştır. Öğrencilerden, ölçeklere ve demografik bilgi formunun herhangi bir yerine isim yazmamaları istenmiş, verilerin bireysel olarak değil toplu olarak değerlendirileceği, kendilerinden toplanan bilgilerin sadece araştırmacı tarafından okunacağı; okul yönetimi, öğretmenleri ve ailelerine kendileri ile ilgili bilgi verilmeyeceği belirtilmiştir. Böylece öğrencilerin daha içten ve samimi yanıtlar vermeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Ölçeklerin cevaplanması yaklaşık bir ders saati sürmüştür. Kaynaştırma eğitiminde olan ve ölçekleri eksik dolduran, çok kısa sürede ölçekleri doldurduğu saptanan (okumadan işaretleme yapan) öğrencilerin test bataryası kullanılmamıştır.

Örneklem

Araştırmanın örneklemini İzmir'in farklı merkez ilçelerinden altı devlet okulunun 5.-8. sınıflarında okuyan 1740 öğrenci oluşturmuştur. Örneklemin 907'si kız, 833'ü erkek öğrencidir.

Veri Toplama Araçları

Çalışmada Sosyodemografik Bilgi Formu, Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği - Çocuk Formu ve Coopersmith Öz Saygı Envanteri Kısa Formu kullanılmıştır.

Sosyodemografik Bilgi Formu: Araştırmacı tarafından hazırlanmış bu form, katılımcıların yaş,

cinsiyet gibi bir takım özelliklerini anlamaya yönelik hazırlanmıştır.

Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği-Çocuk Formu: Ölçek, Pişkin ve Ayas (2007) tarafından geliştirilmiştir. Toplam 37 madde ve beş faktörden (fiziksel zorbalık, sözel zorbalık, izolasyon, söylenti yayma, eşyalara zarar verme) oluşan ölçeğin, akranlarına "zorbalık yapan" (zorba ölçeği) ve "zorbalığa uğrayan" (kurban ölçeği) öğrencileri belirlemek amacıyla geliştirilmiş iki paralel formu vardır. Zorba ölçeğinde öğrencilerin adı geçen söz ve eylemleri hangi sıklıkla yaptıklarını, kurban ölçeğinde ise bu söz ve eylemlere hangi sıklıkla uğradıklarını işaretlemeleri istenir. Puanlar arttıkça zorba ve kurban olma durumu artar. Yapılan doğrulayıcı faktör analizi ölçeğin uyum değerinin oldukça iyi olduğunu göstermiştir. Kurban ölçeğinin iç tutarlık kat sayısı .90 olarak bulunmuştur. Zorba ölçeğinin iç tutarlılık kat sayısı .87 olarak bulunmuştur.

Bu çalışma için kurban ölçeğinin Cronbach's alpha değeri .95, zorba ölçeğinin c-Cronbach's alpha değeri.96 bulunmuştur.

Coopersmith Öz Saygı Envanteri (Kısa Formu)

Bireylerin öz saygılarını (benlik saygısı) değerlendirmeyi amaçlayan ölçek Coopersmith (1959) tarafından geliştirilmiş (akt. Pişkin 1997) ve Özoğul (1988) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ölçeğin uzun formu toplam 58 maddeden, kısa formu ise 25 maddeden oluşmaktadır. Bu çalışmada ölçeğin kısa formu kullanılmıştır. Pişkin (1997), ölçeğin güvenilirliğini ölçeğin tamamı için 0.81, kısa forma ilişkin güvenilirliği ise 0.76 bulmuştur. İlk yarı-ikinci yarı güvenilirliği, ölçeğin tamamı için 0.82, kısa forma ilişkin ise 0.76 olarak bulunmuştur. Tekil-çoğul maddeler olarak ayrıldığında ise, ölçeğin tamamı için 0.86, kısa form için ise 0.81 olarak bulunmuştur.

Ölçeğin (kısa formu) bu çalışma için bulunan Cronbach's alpha değeri .78'dir.

İstatistiksel Analizler

İlk olarak Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği-Çocuk Formundan elde edilen puanlar değerlendirilerek katılımcılar zorba, kurban, zorba/kurban ve izleyici statülerine göre gruplandırılmışlardır. Buna göre "Haftada en az bir kere" herhangi bir zorbaca davranışa maruz kalan ve diğerlerine zorbaca davranışlarda bulunmayanlar "kurban", "Haftada en az bir kere" diğerlerine karşı zorbaca davranışlarda bulunan ve diğerleri tarafından zorbalığa maruz kalmayanlar "zorba", "Haftada en az bir kere" hem zorbaca davranışlarda bulunanlar hem de zorbalığa maruz kalanlar "zorba/kurban", "Haftada en az bir kere" hem zorbaca davranışlarda bulunmayanlar hem de zorbalığa maruz kalmayanlar ise "izleyici" olarak gruplandırılmıştır.

Daha sonra benlik saygısı puanlarının akran zorbalığı statülerine göre normal dağılım gösterip göstermediği Kolmogorov-Smirnov (K-S) testi ile incelenmiş, akran zorbalığı statülerde bulunan katılımcıların benlik saygısı puan ortalamaları arasında fark olup olmadığını anlamak için Kruskal Wallis-H testi, ortaya çıkan farklılığın hangi statüden kaynaklandığını anlamak üzere Mann Whitney-U testi yapılmıştır. Anlamlılık $p < .001$ ile veriler incelenmiştir.

Son olarak katılımcıların cinsiyet ve sınıf düzeyi değişkenlerine göre benlik saygısı düzeylerinde farklılaşma olup olmadığına bakılmıştır. Bunun için cinsiyet ve sınıf düzeyi değişkenlerinin benlik saygısı puanı üzerindeki ortak etkisini görebilmek için Çift Yönlü Varyans Analizi ve Bonferroni düzeltilmesi yapılmıştır. Ortaya çıkan farklılığın kaynağını anlamak için Tukey testi yapılmıştır. İkinci olarak katılımcıların cinsiyet ve sınıf düzeyi değişkenlerine göre zorbalık yapma düzeylerinde farklılaşma olup olmadığına bakılmıştır. Bunun için cinsiyet ve sınıf düzeyi değişkenlerinin Zorba Ölçeği üzerindeki ortak etkisini görebilmek için Çift Yönlü Varyans Analizi ve Bonferroni düzeltilmesi yapılmıştır. Ortaya çıkan farklılığın kaynağını anlamak için Tukey testi yapılmıştır.

SONUÇLAR

Coopersmith Benlik Saygısı Envanteri puanlarının akran zorbalığı statülerine göre normal dağılım gösterip göstermediğini incelemek için yapılan Kolmogorov-Smirnov (K-S) testi sonuçları şöyledir: zorba(49)= .142, $p<.001$, kurban(608)=.090, $p<.001$, zorba-kurban(469)=.080, $p<.001$, izleyici(614)=.115, $p<.001$. Elde edilen bu sonuçlara göre benlik saygısı toplam puanının zorbalık statülerine göre normal dağılım göstermediği görülmüştür. Bu yüzden değişkenler arasındaki ilişki nonparametrik bir test olan Kruskal-Wallis H testi kullanılarak değerlendirilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 1’de görülmektedir.

Kruskal Wallis-H testi sonucuna göre, benlik

ile kurban ($U=119830.50$, $p=.000$, $z=-4.504$, $r=-.107$, $EB=.01$) ve izleyici ($U=85153.00$, $p=.000$, $z=-11.562$, $r=-.277$, $EB=.02$) statüsünde yer alan öğrenciler arasında; kurban statüsü ile izleyici ($U=137475.500$, $p=.000$, $z=-7.995$, $r=-.191$, $EB=.01$) statüsünde yer alan öğrenciler arasında benlik saygısı puanı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu saptanmış, zayıf düzeyde etki büyüklüğü olduğu bulunmuştur. Sıra ortalamaları incelendiğinde benlik saygısı puanı açısından en düşük ortalamaya zorba-kurban grubundaki öğrencilerin, en yüksek puan ortalamasına ise izleyici grubundaki öğrencilerin sahip olduğu görülmektedir.

Cinsiyet ve sınıf düzeyi değişkenlerinin Coopersmith Benlik Saygısı Envanteri puanları üzerindeki ortak etkisini görmek için yapılan Çift

Tablo 1: Zorbalık Statülerinde Bulunma Oranları ve Coopersmith Benlik Saygısı Envanteri Puanlarının Zorbalık Statülerine göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

		ZORBALIK STATÜLERİ VE ORANLARI						
ÖLÇEK	STATÜLER	N, %			So	χ^2	df	p
		KIZ	ERKEK	TOPLAM				
Coopersmith Benlik Saygısı Envanteri	Zorba	19 %2.1	30 %3.6	49 %2.8	821.24			
	Zorba kurban	206 %22.7	263 %31.6	608 %34.9	692.79			
	Kurban	327 %36.1	281 %33.7	469 %27.0	827.17			
	İzleyici	355 %39.1	259 %31.1	614 %35.3	1053.08	145.417	3	.000

saygısı puanında zorbalık statülerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($\chi^2=145.417$, $SD= 3$, $p=.000$). Ortaya çıkan bu farklılığın hangi statüden kaynaklandığını anlamak üzere Mann Whitney-U testi yapılmıştır. Bu analiz sonucunda zorba-kurban statüsü

Yönlü Varyans analizi sonuçları Tablo 2’de, sınıf düzeyi açısından kız ve erkek öğrencilerin benlik saygısı puanlarına ilişkin betimsel değerler ve sınıf değişkenine göre benlik saygısı puanlarına ilişkin Tukey Testi karşılaştırılmasını gösteren dağılım Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 2: Sınıf Düzeyi Açısından Kız ve Erkek Öğrencilerin Coopersmith Benlik Saygısı Envanterinden Aldıkları Puanlara İlişkin Çift Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

VARYANS	KARELER	sd	KARELER	F	p	η^2
KAYNAĞI	TOPLAMI		ORTALAMASI			
Sınıf	551.077	3	183.692	9.233	.000	.016
Cinsiyet	49.017	1	49.017	2.464	.117	.001
SınıfxCinsiyet	66.387	3	22.129	1.112	.343	.002
Hata	34458.124	1732	19.895			
Toplam	535592.000	1740				

Tablo 2 incelendiğinde sınıf düzeyine göre Coopersmith Benlik Saygısı Envanteri puanları arasında anlamlı bir farkın olduğu [$F(3, 1740)=9.233, p \leq .005$] ve bu farklılığın düşük oranda bir etki büyüklüğüne sahip olduğu bulunmuştur ($\eta^2=.016$). Aynı zamanda cinsiyete göre benlik saygısı puanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığı ($p > .001$) saptanmıştır. Benzer şekilde benlik saygısı puanlarındaki farklılaşma üzerinde cinsiyet ve sınıf düzeyinin ortak etkisinin ($p > .001$) istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür.

Sınıf düzeyi açısından benlik saygısı puanında çıkan farklılaşmanın hangi sınıflar arasında olduğunu anlamak için yapılan Tukey testi sonuçları Tablo 3'de görülebilir.

Tablo 3'de de görüldüğü gibi 5. sınıfa devam eden öğrencilerin 7. ve 8. sınıfa devam eden öğrencilere göre; 6. sınıfa devam eden öğrencilerin 8. sınıfa devam eden öğrencilere göre benlik saygısı puanı yüksek çıkmıştır.

Cinsiyet ve sınıf düzeyi değişkenlerinin zorbalık puanı üzerindeki ortak etkisini görmek için ya-

pılan Çift Yönlü Varyans analizi sonuçları Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4 incelendiğinde sınıf düzeyi ve cinsiyetin ortak etkisi açısından Zorba Ölçeği puanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğu [$F(3, 1740)=4.230, p < .001$] ve bu farklılığın düşük oranda bir etki büyüklüğüne sahip olduğu bulunmuştur ($\eta^2=.007$). Değişkenler ayrı ayrı incelendiğinde sınıf düzeyi açısından Zorba Ölçeği puanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğu [$F(3, 1740)=18.909, p < .001$] ve bu farklılığın düşük oranda bir etki büyüklüğüne sahip olduğu belirlenmiştir ($\eta^2=.032$). Benzer şekilde cinsiyet açısından Zorba Ölçeği puanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğu [$F(1, 1740)=50.295, p < .001$] ve bu farklılığın düşük oranda bir etki büyüklüğüne sahip olduğu saptanmıştır ($\eta^2=.028$).

Ortaya çıkan bu farklılık cinsiyet açısından değerlendirildiğinde erkek öğrencilerin (ort.=49.50) Zorba Ölçeğinden aldıkları puanların kız öğrencilerin puanlarından (ort.=43.52) daha yüksek olduğu görülmektedir. Sınıf düzeyi değişkenine göre zorbalık puanlarına ilişkin yapı-

Tablo 3: Sınıf Düzeyi Açısından Kız ve Erkek Öğrencilerin Coopersmith Benlik Saygısı Envanteri Puanlarına İlişkin Betimsel Değerleri ve Sınıf Değişkenine Göre Benlik Saygısı Puanlarına İlişkin Tukey Testi Karşılaştırmasını Gösteren Dağılım

SINIF DÜZEYİ		KIZ			ERKEK			TOPLAM		
		n	ort.	ss	n	ort.	Ss	N	ort.	ss
5.	sınıf	355	17.81	4.39	338	17.05	4.30	693	17.44	4.36
6.	sınıf	302	17.33	4.59	240	16.88	4.19	542	17.13	4.42
7.	sınıf	105	16.60	4.83	106	15.95	4.23	211	16.27	4.54
8.	sınıf	145	15.79	4.75	149	16.15	4.67	294	15.97	4.71
Toplam		907	17.19	4.61	833	16.70	4.34	1740	16.95	4.49
		SINIF			ort. fark			p		
5. sınıf		6. sınıf			.30			.600		
		7. sınıf			1.16*			.000		
		8. sınıf			1.46*			.000		
6. sınıf		5. sınıf			-.30			.620		
		7. sınıf			.85			.080		
		8. sınıf			1.15*			.000		
7. sınıf		5. sınıf			-1.16*			.000		
		6. sınıf			.85			.080		
		8. sınıf			.30			.870		
8. sınıf		5. sınıf			-1.46*			.000		
		6. sınıf			-1.15*			.000		
		7. sınıf			-.30			.870		

Tablo 4:Sınıf Düzeyi Açısından Kız ve Erkek Öğrencilerin Zorba Ölçeğinden Aldıkları Puanlara İlişkin Çift Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

VARYANS	KARELER	sd	KARELER	F	p	η^2
KAYNAĞI	TOPLAMI		ORTALAMASI			
Sınıf	18767.142	3	6255.714	18.909	.000	.032
Cinsiyet	16639.016	1	16639.016	50.295	.000	.028
SınıfxCinsiyet	4197.867	3	1399.289	4.230	.005	.007
Hata	572997.009	1732	330.830			
Toplam	4355648.000	1740				

lan Tukey Testi karşılaştırılmasını gösteren dağılım Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5 gelecek

Tablo 5'de de görüldüğü gibi 5. sınıf öğrencileri ile 7. ve 8. sınıf öğrencileri; 6. sınıf ve 8. sınıf öğrencileri arasında zorbalık puanı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma vardır. 7. ve 8.sınıfa devam eden öğrencilerin 5. sınıfa devam eden öğrencilerden, 8. sınıfa devam eden öğrencilerin 6. sınıfa devam eden öğrencilerden zorbalık puanı daha yüksek çıkmıştır.

Tartışma

Çalışmanın ana amacı farklı zorbalık statülerinde yer alan öğrencilerin benlik saygısı puanlarının farklılaşp farklılaşmadığının incelenmesidir. Elde edilen sonuçlara göre izleyici statüsündeki öğrencilerin en yüksek benlik saygısına, zorba-kurban statüsündeki öğrencilerin en düşük benlik saygısına sahip olduğu söylenebilir. Bu sonuçlar, zorba-kurbanların diğer zorbalık statülerinde yer alan öğrencilerden daha zayıf bir benlik saygısı geliştirdiklerine ilişkin, literatürde yer alan benzer bulgularla örtüşmek-

tedir (Ergün 2011, Montgomery 1994, Nabuzoka ve Smith 1993, Salmivalli 1998, Vallance ve ark. 1998). Düşük benlik saygısına sahip zorba-kurbanlar düşük akademik başarı, yüksek agresyon ve depresyon, düşük olumlu sosyal davranışlar ve kendini kontrol ile karakterize olurken, ailelerinin ilgisiz ve reddedici bir tutum içinde olduğu bilinmektedir (Veenstra ve ark. 2005). Aynı zamanda zorba-kurbanların sosyal kabul boyutlarında düşük puanlar aldıkları saptanmış; alkol kötüye kullanımı, suça karışma ve ebeveynlerin koyduğu kuralların ihlali gibi başka problem davranışlar da gösterdikleri bulunmuştur (Bayraktar 2006). Tüm bunlara ek olarak zorba-kurban statüsünde yer alan çocukların, zorbalık olaylarına karışmayan çocuklara göre daha yalnız ve daha fazla oranda reddedilmişlik hissettikleri saptanmıştır (Pekel-Uludağlı ve Uçanok 2005). Sözü edilen bu özelliklerle ilgili literatür incelendiğinde; benlik saygısı ile yalnızlık, boyun eğici davranışlar, saldırganlık ve depresyon arasında negatif yönde bir ilişki olduğu saptanmıştır (Eskin ve ark. 2008, Güloğlu ve Karırmak, 2010, Kaçan-Softa ve ark. 2015, Özkan ve Özen 2008, Yavuz 2007, Yiğit 2008). Benlik saygısının belirleyici ilk adımı bireyin kendini algılama şeklidir (Pişkin 2003). Elde edilen tüm

Tablo 5: Sınıf Düzeyi Açısından Kız ve Erkek Öğrencilerin Zorba Ölçeği Puanlarına İlişkin Betimsel Değerleri ve Sınıf Değişkenine Göre Zorba Ölçeği Puanlarına İlişkin Tukey Testi Karşılaştırmasını Gösteren Dağılım

SINIF DÜZEYİ	KIZ			ERKEK			TOPLAM		
	n	ort.	ss	n	ort.	Ss	n	ort.	ss
5. Sınıf	355	41.82	10.33	338	45.09	17.58	693	43.41	14.41
6. Sınıf	302	43.41	11.82	240	48.82	18.70	542	45.81	15.47
7. Sınıf	105	45.37	18.56	106	52.07	24.50	211	48.73	21.95
8. Sınıf	145	46.57	17.17	149	58.79	33.28	294	52.76	27.23
Toplam	907	43.52	13.32	833	49.50	22.86	1740	46.38	18.75
	SINIF			ort. fark			p		
5. sınıf	6. sınıf			-2.3929			.100		
	7. sınıf			-5.3223*			.001		
	8. sınıf			-9.3483*			.000		
6. sınıf	5. sınıf			2.3929			.100		
	7. sınıf			-2.9294			.194		
	8. sınıf			-6.9553*			.000		
7. sınıf	5. sınıf			5.3223*			.001		
	6. sınıf			2.9294			.194		
	8. sınıf			-4.0260			.068		
8. sınıf	5. sınıf			9.3483*			.000		
	6. sınıf			6.9553*			.000		
	7. sınıf			4.0260			.068		

bulgular bir arada değerlendirildiğinde, depresif, yalnız, saldırgan, dışlanmış vb. özelliklere sahip zorba-kurban statüsünde yer alan öğrencilerin kendilerine ilişkin olumlu bir algı geliştirmenin güçlüğü ve düşük benlik algısına sahip olmaları oldukça anlaşılirdir.

Araştırmanın diğer bulgusu olan izleyici statüsünde olan çocukların diğer zorbalık statülerinde yer alan öğrencilerden daha yüksek benlik saygısına sahip olması, benzer sonuçlara ulaşmış olan araştırma bulgularıyla (O'Moore ve Kirkham2001) uyumlu sonuçlara işaret etmektedir. Coopersmith (1969), yüksek benlik saygısı olanların kişilerarası ilişkilerde daha katılımcı, olaylara iyimser bakan, kendilerini ifade edebilen, dünya olaylarına ilgili, geleceğe olumlu bakan, sorunlarla karşılaştıklarında çözüm üreten, yaratıcı ve bağımsız kişilik örüntüleri olan, olaylara ve insanlara başarılı olacakları ve iyi karşılanacakları beklentisi ile yaklaşan bireyler olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda; genellikle kendini olumlu bir şekilde değerlendiren bu kişilerin kendi algılamalarına ve kendi yargılarına güven duyduklarını, çaba gösterdikleri zaman sorunlara çözüm getirebileceklerine inandıklarını belirtmiştir. İzleyici statüsündeki öğrencilerin benlik saygısı yüksek kişilerde görülen bu özelliklere sahip bireyler olduğu düşünülmektedir. Pozzoli ve ark. (2012), izleyici grubundaki öğrencilerin diğer zorbalık grubunda yer alan öğrencilerden daha fazla diğerlerinin düşünce, niyet ve inançlarını okumada başarılı, problem çözme becerisine sahip, duygularını daha iyi yönetebilen, daha empatik bireyler olduklarına işaret etmektedir. Sonuç olarak bu özelliklere sahip izleyici statüsündeki öğrencilerin, benlik saygısı yüksek olan kişilerde rastlanan özelliklerle benzerlikler gösterdiğini ve dolayısıyla diğer zorbalık statülerinde yer alan öğrencilerden daha yüksek benlik saygısına sahip olduklarını söylemek mümkündür.

Araştırmanın bulgularından biride cinsiyet ve sınıf düzeyinin benlik saygısı üzerindeki ortak etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı

dır. Cinsiyete göre benlik saygısı puanlarında bir farklılaşma bulunamamıştır. Benlik saygısı düzeyinin cinsiyetlere göre farklılaşmadığını gösteren bu çalışmanın bulguları Güngör (1989), Erbil ve ark. (2006) ve Aktaş'ın (2011) elde ettiği sonuçlarla uyumludur. Cinsiyetle ilgili elde edilen sonuçlardan biri de erkek öğrencilerin zorba davranışlarının kız öğrencilerin zorba davranışlarından daha fazla olduğudur ve bu bulgu literatürle uyumludur (Olweus 2004, Espelage ve Swearer2004)

Çalışmada elde edilen bulgulardan biriside, sınıf düzeyi yükseldikçe benlik saygısının azaldığı ve zorbalığın arttığıdır. Beşinci ve altıncı sınıflara devam eden öğrencilerin benlik saygısı puanı 7. ve 8. sınıf öğrencilerinden daha yüksek, zorbalık puanı ise daha düşük bulunmuştur. Ortaya çıkan bu sonuçları anlayabilmek için benlik saygısı kavramı ve ergenlik dönemi özelliklerine bakmak yararlı olacaktır. Benlik saygısı duygusal, zihinsel, toplumsal ve dolaylı olarak da bedensel unsurları kapsayan geniş kapsamlı bir kavramdır (Özkan 1994). Kendini değerli hissetme, yeteneklerini, bilgi ve becerilerini ortaya koyabilme, başarma, başarıları ile övünme ve kendi bedensel özelliklerini kabul ve benimseme, benlik saygısının oluşması ve gelişmesinde önemli etkenlerdir (Duclos 2016, Yörükoğlu 1986). Ergenlik döneminde olan yedinci ve sekizinci sınıf öğrencilerinin benlik saygısındaki düşüşü, başarma, başarılı olma ve bedensel özelliklerini kabule ilişkin kaygılarla açıklamak mümkündür. Öğrencilerin başarılı olmalarına ilişkin algılarını belirleyen önemli konulardan biri onların girdikleri sınavlar, bu sınavların değerlendirilmesi ve ulaşılan sonuçlardır. Yapılan araştırmalar sınav kaygısı yaşamının benlik saygısında bir düşüşe neden olduğunu göstermiştir (Cassady 2004, Çakmak ve ark.2017). Ülkemizde 8. sınıf öğrencilerinin ilerideki hayatlarında önemli bir dönüm noktası olacak liseyi seçebilmek için, girecekleri bir sınavta hazırlanırken kaygılanmaları çok olağandır. Bu kaygı benlik saygısında bir düşme meydana getiriyor olabilir. Bununla beraber 7. ve 8. sınıfa devam eden öğrenciler ergenlik dönemine özgü

bir takım bedensel değişimler yaşarlar. Bedensel değişimin en yoğun yaşandığı 13-15 yaşları arasında ergenler fiziksel görünümlerine ilişkin çelişkili duygular yaşayıp, kendilerinin çirkinleştiğini düşünüp kaygı hissederler (Köknel 1993). Çeşitli çalışmalar kaygı arttıkça benlik saygısının düştüğünü göstermiştir (El-Anzi 2005, Hancock 2001). Sonuç olarak beden algısıyla ilgili kaygı yaşayan gencin benlik saygısında ki düşüş anlamlıdır. Özetle lise giriş sınavları ve ergenlik döneminde ortaya çıkan bedensel değişim 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin benlik saygısı puanlarının 5. ve 6. sınıf öğrencilerinden daha düşük olmasına neden olmaktadır denilebilir. Benzer şekilde sınıf seviyesine göre zorbaca davranışlarda ortaya çıkan farklılık literatürle uyumludur (Olweus 2004), en yüksek zorbaca davranışlar 8. sınıf öğrencilerinde görülmektedir. Zorba davranışlardaki bu yükselme gençlerin benlik saygısındaki düşmeyle ilişkili olabilir.

Sonuç olarak, çalışmanın örneklemini oluşturan okullarda zorba-kurban grubunda yer alan öğrencilerin diğer öğrencilere göre daha düşük benlik saygısına, izleyici grubunda yer alan öğrencilerin ise daha yüksek benlik saygısına sahip oldukları bulunmuştur. Beşinci ve altıncı sınıfta olan öğrencilerin daha yüksek benlik saygısına sahip oldukları, erkek öğrencilerin ve 7. ve 8. sınıfa devam eden öğrencilerin daha fazla zorbalık uyguladığı saptanmıştır.

Bu çalışmada öğrencilerin dört farklı zorbalık grubuna ayrılarak analizlerin yapılması araştırmanın güçlü yanlarından biridir. Literatürdeki çelişkili bulgulara yeni bir kaynak oluşturması ile de yararlı olacağı düşünülen çalışmanın ileride yapılacak zorbalığı önleyici çalışmalara ışık tutması (zorbalığa müdahale çalışmalarının hangi yaş gruplarıyla ve hangi konularda olacağına ilişkin) umut edilmektedir. Yapılacak müdahale çalışmalarının benlik saygısını güçlendirecek yönde özellikle 7. ve 8. sınıf öğrencileri ile yapılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

Ancak çalışmanın bazı sınırlılıkları vardır. Bun-

lardan biri, benlik saygısının düşmesine neden olan diğer değişkenlerin (sınav kaygısı, olumsuz beden algısı gibi) etkisinin de araştırılmamış olmasıdır. Bu nedenle bu değişkenlerinde ele alındığı benzer çalışmaların yapılması yararlı olacaktır. Çalışmanın diğer bir sınırlılığı ise zorbalık gruplarındaki öğrenci oranlarındaki yüksek farklılıklardır. Bu gruplandırma sırasında kullanılan öz bildirim ölçeği öğrencilerin kendilerini saklayarak özellikle zorbalık yaptıklarını gizlemeleriyle sonuçlanmış olabilir. Bu sınırlılığı ortadan kaldırabilmek için dış gözlemcilerden (öğrenci, öğretmen) alınan ölçümlerden de yararlanarak öğrencileri zorbalık statülerine atamak daha tarafsız bir değerlendirme sağlayabilir.

KAYNAKLAR

Aktaş S (2011). Dokuzuncu sınıfta anne baba tutumları ve benlik saygısı arasındaki ilişkinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Andreou E (2001). Bully/victim problems and their association with coping behavior in conflictual peer interactions among school-age children. *Educ Psychol-Uk*21: 59-66.

Aşçı FH (2002). An investigation of age and gender differences in physical self-concept among Turkish late adolescents. *Adolescence*37:365-371.

Atik G(2006). İlköğretim ikinci kademe öğrencileri arasındaki zorbalık davranışını yordamada denetim odağı, benlik saygısı, aile stili, yalnızlık ve akademik başarının rolü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. ODTÜ, Ankara.

Ayas T, Pişkin M (2011). Lise öğrencileri arasındaki zorbalık olaylarının cinsiyet, sınıf düzeyi ve okul türü bakımından incelenmesi. *İlköğretim Online* 10: 550-568.

Bayraktar K (2006). İlköğretimde zorbalık ve kurban olma: Ergenlik öncesi çocuklarda zorbalığın, kurbanların, zorba/kurbanların ve katılmayan grubun karşılaştırılması. *Türk Psikoloji Bülteni* 38: 43-58.

Bektaş M (2007). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinde

GÖKKAYA

akran zorbalığının yordanması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi, İzmir.

Bender D, Löseli F (2011). Bullying at school as a predictor of delinquency, violence and other anti-social behaviour in adulthood. *Crim Behav Ment Health* 21: 99–106.

Cassady CJ (2004). The influence of cognitive test anxiety across the learning-testing cycle. *Learn Instr* 14: 569-572.

Coleman JC, Hendry L (1990). *The Nature of Adolescence* (2nd ed.). KY: Taylor, Francis, Florence.

Coopersmith S (1959). A method for determining types of self-esteem. *J Abnorm Soc Psychol* 59: 87-94.

Coopersmith S (1969). Implications of studies on self-esteem for educational research and practice. Paper presented at the meetings of the American Educational Research Association, Los Angeles, California.

Çakmak A, Şahin H, Akıncı Demirbaş E (2017). 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin sınav kaygısı ve benlik saygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi. e – Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi 4: 1-9.

Doll B, Swearer SS (2006). Cognitive behavioral interventions for participants in bullying and coercion. *Cognitive-Behavioral Interventions in Educational Settings* içinde, RB Mennuti, A Freeman (ed) Routledge, Newyork,s:183-201.

Duclos G (2016). *Benlik Saygısı, Yaşam İçin Bir Pasaport* (çev. O Kunal). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

El-Anzi FO (2005). Academic achievement and its relationship with anxiety, self-esteem, optimism, and pessimism in kuwaiti students. *SBP Journal* 33: 95-103.

Erbil N, Divan Z, Önder, P (2006). Ergenlerin benlik saygısına ailelerinin tutum ve davranışlarının etkisi. *Aile ve Toplum Eğitim- Kültür ve Araştırma Dergisi* 3: 7-15

Ergün D (2011). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde ortaöğretim 6., 7., ve 8. Sınıf öğrencilerinde akran zorbalığı yaygınlığı ve risk faktörlerinin belirlenmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü, İstanbul.

Eskin M, Ertekin K, Harlak H, Dereboy Ç (2008). Lise öğrencisi ergenlerde depresyonun yaygınlığı ve ilişkili olduğu

etmenler. *Türk Psikiyatri Derg* 19: 382-389.

Espelage D, Swearer S (2004). *Bullying in American Schools- A Social-Ecological Perspective On Prevention and Intervention*. Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey.

Farrington DP, Ttofi MM (2011). Bullying as a predictor of offending, violence and later life outcomes. *Crim Behav Ment Health* 21: 80-89.

Genç G (2007). Genel liselerde akran zorbalığı ve yönetimi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Germeijs SV, Colpin H, Verschueren K (2011). Academic self-concept in high school: predictors and effects on adjustment in higher education. *Scand J Psychol* 52:586-594.

Glew G, Rivara F, Feudtner C (2000). Bullying: children hurting children. *Pediatr Rev* 2: 183-190.

Gökler R (2009). Okullarda akran zorbalığı. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 6: 511-537.

Güçray SS (1989). Çocuk yuvasında ve ailesi yanında kalan 9, 10 ve 11 yaş çocuklarının öz saygı gelişimini etkileyen bazı faktörler. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Güloğlu B ve Kararımak Ö (2010). Üniversite Öğrencilerinde Yalnızlığın Yordayıcısı Olarak Benlik Saygısı ve Psikolojik Sağlık. *Ege Eğitim Dergisi* 11: 73–881.

Güngör A (1989). Lise öğrencilerinin özsaygı düzeylerini etkileyen etmenler. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Hancock DR (2001). Effects of test anxiety and evaluative threat on students' achievement and motivation. *J Educ Res* 94: 284 – 290.

Harachi TW, Catalano RF, Hawkins JD (1999). United States. PK Smith, Y Morita, J Junger-Tas, D Olweus, R Catalano ve P Slee (eds.), *The nature of school bullying: A cross-national perspective* içinde. Routledge, London. s:279–295

Huang C (2011). Self-concept and academic achievement: a meta-analysis of longitudinal relations. *J Sch Psychol* 49:505-28.

Jacops A (2008). *Compenents of evidence-based interveo- tions for bullying and peer victimization*. M Roberts (ed), *Handbook of evidence-based therapies for children and ado- lescents içinde*. Springer, Kansas, s: 261-279.

Kaçan Softa H, Ulaş Karaahmetoğlu G, Dmirici U, Kılınç E, Kandemir A ve Durak B (2015). *Üniversite son sınıf öğ- rencilerinin benlik saygısı, yalnızlık düzeyleri ve etkileyen faktörlerin incelenmesi*. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi 4: 227-243.

Kandemir M, Özbay Y (2009). *Sınıf içinde algılanan empa- tik atmosfer ile benlik saygısı arasındaki etkileşimin zorba- lıkla ilişkisi*. İlköğretim Online, 8: 322-333.

KarataşH (2011). *İlköğretim okullarında zorbalığa yönelik geliştirilen programın etkisinin incelenmesi*. Yayınlanma- mış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Bilim- leri Enstitüsü, İzmir.

Kim MJ, Catalano RF, Haggerty KP, ve ark. (2011). *Bull- ying at elementary school and problem behaviour in young adulthood: A study of bullying, violence and substance use from age 11 to age 21*. *Crim Behav Ment Health* 21: 136-144

Köknel Ö (1993). *Ergenlik dönemi*. Ana-Baba Okulu, 5. Baskı içinde, H Yavuzer (edt.). Remzi Kitabevi, İstanbul, s:85-97.

Menesini E, Modena M, Tani F (2009). *Bullying and vic- timization in adolescence: Concurrent and stable roles and psychological health symptoms*. *J Genet Psychol*170: 115-134.

Montgomery MS (1994). *Self-concept and children with le- arning disabilities: Observer- child concordance across six context-dependent domains*. *J Learn Disabil*27: 254-263.

Nabuzoka D, Smith PK (1993). *Sociometric status and so- cial behavior of children with and without learning difficul- ties*. *J Child Psychol Psychiat* 34: 1435-1448.

O'Moore M, Kirkham C (2001). *Self-esteem and its relati- onship to bullying behaviour*. *Aggressive Behav* 27: 269-283.

Olweus D (2004). *Bullying at school: What we know and what we can do*, 9. Baskı. Blackwell, UK.

Olweus D (2011). *Bullying at school and later criminality: Findings from three Swedish community samples of males*. *Crimin Behav Ment Health* 21: 151-156.

Özkan İ (1994). *Benlik saygısını etkileyen etkenler*. *Düşü- nen Adam* 7: 4-9.

Özkan İA ve Özen A (2008). *Öğrenci hemşirelerde boyun eğici davranışlar ve benlik saygısı arasındaki ilişki*. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni* 7: 53-58.

Özoğul SN (1988). *Annenin çalışmasının ve bazı bireysel niteliklerin çocuğun öz saygısına etkisi*. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Pekel-Ulludağlı ve Uçanok (2005). *Akran zorbalığı grupla- rında yalnızlık ve akademik başarı ile sosyometrik statüye göre zorba/kurban davranış türleri*. *Turk J Psychol* 20: 77-92.

Pellegrini AD, Bartini M, Brooks F(1999). *School bullies, victims, and aggressive victims: factors relating to group affiliation and victimization in early adolescence*. *J Educ Res*91: 216-224.

Pişkin M (1997). *Türk ve İngiliz lise öğrencilerinin ben- lik saygısı yönünden karşılaştırılması*. III. Ulusal Psikolo- jik Danışma ve Rehberlik Kongresi Bilimsel Çalışmaları, Kongre Kitabı içinde. Ç.Ü. Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışma Anabilim Dalı ve Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği Yayını, Adana.

Pişkin M (2003). *Özsaygı geliştirme eğitimi*. İlköğretimde Rehberlik, 4. Baskı içinde Y Kuzgun (edt) Nobel Yayıncılık, Ankara, s: 95-120

Pişkin M, Ayas T (2005). *Zorba ve kurban lise öğrencile- rinin utangaçlık, içe dönüklük, dışa dönüklük ve özsaygı değişkenleri bakımından incelenmesi*. VIII. Ulusal Psikolo- jik Danışma ve Rehberlik Kongresi'nde Sunulmuş Bildiri (21-23 Eylül). Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fa- kültesi, İstanbul.

Pişkin M, Ayas T (2007). *Akran zorbalığı belirleme ölçeği çocuk formunun geliştirilmesi*. XVI. Ulusal Eğitim Bilim- leri Kongresi, 5-7, Tokat.

Pişkin M (2010). *Ankara'daki ilköğretim öğrencileri ara- sında akran zorbalığının incelenmesi*. *Eğitim ve Bilim* 35: 175-189.

GÖKKAYA

- Pozzoli T, Gini G, Vieno A (2012). *The role of individual correlates and class norms in defending and passive bystanding behavior in bullying: a multilevel analysis.* *Child Dev* 83: 1917–1931.
- Salmivalli C (1998). *Intelligent, attractive, well-behaving, unhappy: The structure of adolescents' self-concept and its relations to their social behavior.* *J Res Adolescence*8: 333-354.
- Salmon G (1998). *Bullying in schools: Self-reported anxiety, depression and self-esteem in secondary school children.* *Brit Med J*317: 924–925.
- Schäfer M, Werner NE, Crick NR (2002). *A comparison of two approaches to the study of negative peer treatment: General victimization and bully/victim problems among German schoolchildren.* *Brit J Dev Psychol*20: 281-306.
- Seals D, Young J (2003). *Bullying and victimization: prevalence and relationship to gender, grade level, ethnicity, self-esteem, and depression.* *Adolescence* 38: 735-747.
- Shapka JD, Keating DP (2005). *Structure and change in self-concept during adolescence.* *Can J Beh Sci*37:73-96.
- Vallance DD, Cummings RL, Humphries T (1998). *Mediators of the risk for problem behavior in children with language learning disabilities.* *J Learn Disabil*31: 160–171.
- Veenstra R, Lindenberg S, Oldehinkel AJ, De Winter AF, Verhulst FC, Ormel J (2005). *Bullying and victimization in elementary schools: a comparison of bullies, victims, bully/victims, and uninvolved preadolescents.* *Dev Psychol*41: 672-682.
- Yavuz Ş (2007). *Son çocukluk dönemi öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin benlik saygısı ve bazı değişkenler açısından incelenmesi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yiğit R (2008). *İlköğretim II. kademe öğrencilerinin depresyon ve sosyal beceri düzeylerinin benlik saygısı ve bazı değişkenler açısından karşılaştırmalı olarak incelenmesi.* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yörükoğlu A (1986). *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunları, Üçüncü Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.*